

ЗНАМЕНІТІ УКРАЇНЦІ

ОЛЕНА
НАГОРНА

ГЕОРГІЙ
НАРБУТ

FOLIO

**Олена Нагорна
Георгій Нарбут**

Серія «Знамениті українці» заснована в 2009 році

Художник-оформлювач *О. А. Гугалова-Мєшкова*

© О. Нагорна, 2020

© О. Гугалова-Мєшкова, художнє оформлення, 2020

© Видавництво «Фоліо», марка серії, 2009

Вступ

Георгій Нарбут (1886–1920) – один з найвизначніших українських графіків та художників-ілюстраторів першої половини ХХ ст. Вважається, що саме Нарбут започаткував українську шрифтову школу. Це він розробив проєкт герба та печатки Української держави й популяризував тризуб як основний національний знак, був автором дизайну грошей для українських урядів Центральної Ради й Гетьманату, професором-засновником та першим ректором Української Академії мистецтв.

Обожнював геральдику: досліджував і сам розробляв герби. Одна з найвідоміших «шрифтових» робіт Нарбута – «Українська Абетка». Її називають взірцем української графіки. Роботу над нею Нарбут розпочав у Санкт-Петербурзі, де пройшли його студентські роки та роки становлення як митця, а перероблював та доповнював уже повернувшись на рідну землю.

Він допоміг вижити молодій Київській Академії під час війни (ректором якої був на той час), заклав підвалини вищої графічної освіти в Україні та виховав плеяду талановитих майстрів. Ще за життя Нарбут став орієнтиром у виробленні свого стилю для багатьох сучасників. У сьогоденні його шрифти використовують графічні дизайнери всього світу.

Георгій Нарбут прожив коротке (всього 36 років), але яскраве життя. Його ім'я стоїть в одному ряду з іменами тих митців, які в час національного відродження у 20-х роках ХХ ст. розбудовували українську культуру: поетом Павлом Тичиною, письменником Юрієм Яновським, драматургом Миколою Кулішем, режисером Лесем Курбасом, мистецтвознавцем Федором Ернстом та багатьма іншими.

Як зазначав дослідник його творчості, мистецтвознавець Платон Білецький, сама природа дала Нарбутові все необхідне, щоб стати графіком-віртуозом: міцні, точні, чутливі руки, виняткову пам'ять (завдяки якій художник безпомилково відтворював через роки

побачений орнамент), рідкісну працездатність, спокійну вдачу й дисциплінованість.

«Нарбут сідав за малюнок вранці, працював весь день, всю ніч, не лягаючи спати, а тільки викурюючи гори цигарок, працював ще вранці і до обіду здавав малюнок, – пише про Нарбута художник Дмитро Мітрохін. – Витривалість, посидючість і впертість його були надзвичайні. Така неймовірна працездатність, не російська якась, швидко зробила його майстром, видатним виконавцем і винахідником шрифтів, віньєток, обгорток та чудесних своєю винахідливістю, дотепністю і ледь помітною усмішкою ілюстрацій до дитячих книжок. Оволодівши технікою, Нарбут з надзвичайною легкістю і швидкістю малював чорні безкрайні комбінації штрихів і плям з невичерпної скарбниці уяви та пам'яті».

«Пишний, рожевощоккий, кремезний, вбраний по-українському, то з усмішкою, а то із суворою діловитістю, Георгій Іванович підкорював своєю розмовою, говіркою, слівцями всякими, дотепністю й знаннями, дивував начитаністю для художника незвичайною, ерудит був справжній», – описував Нарбута мистецтвознавець та художник Георгій Лукомський. Він умів подобатися людям, викликаючи симпатію відданістю покликанню художника, щирістю й артистизмом, який виражався навіть у повсякденній поведінці та його одязі – Нарбут був відчайдушним модником.

«Скрізь з'являлась характерна монументальна постать Нарбута або в широкій сірій блузі власної вигадки, що м'якими зморшками облягала його гладкий торс, або, в особливо урочистих випадках, у темно-синім жупані старовинного крою зі старовинними срібними гудзиками», згадуватиме образ свого друга мистецтвознавець Федір Ернст.

Як художник Нарбут сформувався в Петербурзі, де став учасником легендарного товариства «Світ мистецтва». А переїхавши до Києва, заклав підвалини нової школи української книжкової графіки.

Той самий Ернст зазначав, що в київський період перед Нарбутом стояло завдання величезного масштабу – відродити мистецтво книжки загалом, підняти вміння самих друкарів, створити не тільки художню, а й національно-українську книжку, виробити свій, новий шрифт, перевиховати в художньому сенсі все суспільство. І йому це вдалося. Нарбут першим в Україні проголосив засади архітектурної побудови книжки як єдиного цілісного мистецького організму, графічне оформлення якого виходило із самого сюжету літературного твору.

Нарбут обожнював українське народне мистецтво, захоплено вивчав старовинні народні гравюри, любив малювати давню архітектуру. Особливо велику роль відіграють у його ілюстраціях характерні для України барокові та класичні архітектурні елементи соборів, церков, палаців.

У своїх ілюстраціях та обкладинках до книжок та журналів він часто використовує мотиви селянської вибійки, витинанки, полтавських килимів, опішнянської кераміки, малює постаті козаків-бандуристів, стилізовані квіти, деталі українського народного орнаменту й об'єднує їх чіткою графічною логікою в єдине гармонійне ціле.

Нарбут увібрав у себе дуже багато зі старого мистецтва, старих книг, перемодернізував цю спадщину на свій лад і створив нову, модерну мову на основі старого мистецтва. Відтворюючи на цьому ґрунті свій стиль, Нарбут водночас спонукав кращих своїх послідовників до вироблення національного стилю всієї української книжкової графіки.

Неординарний, яскравий Нарбут був магнітом мистецького Києва початку ХХ ст. Своєю відданістю мистецтву він притягував талановитих та творчих людей. І це було та залишається Нарбутівською силою.

Дитинство та Глухівська гімназія

Георгій Нарбут народився 9 березня (26 лютого за старим стилем) 1886 року на хуторі Нарбутівка Глухівського повіту Чернігівської губернії (зараз це Сумська область). Сім'я майбутнього графіка, яка походила зі старовинного, але збіднілого козацького роду, якому колись і належав хутір, була досить велика: дев'ятеро дітей. До зрілого віку дожило семеро – чотири брати і дві сестри. Молодший з братів – Володимир Нарбут в майбутньому став відомим поетом, одним із засновників акмеїзму (літературної течії, представниками якої були Анна Ахматова та Осип Мандельштам).

Батько Нарбутів, Іван Якович – дворянин, випускник фізико-математичного факультету Київського університету, дрібний поміщик, мало цікавився вихованням дітей, повністю переклавши цю справу на плечі дружини Неоніли Миколаївни Махнович, дочки священника.

На батьківському хуторі Георгій прожив до дев'яти років. 1896-го його віддали до підготовчого класу Глухівської гімназії, яку він закінчив 1906 року.

Як розповідає у своїх спогадах сам Георгій Нарбут, тоді він вперше побачив місто. У Глухові, багатому на пам'ятки минулого, старовинні собори, зароджується його захоплення архітектурою.

Однокласником Нарбута по Глухівській гімназії був Федір Ернст – згодом відомий мистецтвознавець, а також збирач і дослідник творчої спадщини свого шкільного друга.

Ще на початку навчання в гімназії, як згадує Ернст, у Нарбута одночасно проявилось зачарування мистецтвом та природою. З великою терплячістю він змальовував рослини з усіма деталями, комах. Особливо любив збирати колекції малюнків великих метеликів, у яких тонко декоровані крильця. Потім це буде помітно показано в його роботах. Варто хоча б згадати ілюстрацію до байки Крилова «Бабка і Мураха», створену в найніжніших відтінках

акварелі. Фарби такі прозорі, що часом здається, ніби художник не намалював, а приліпив бабці справжні тонкі, блискучі, прозорі крильця.

Георгій любив подовгу вдивлятися в мальовничі краєвиди, а потім творчо komponував їх з уяви, маючи рідкісну пам'ять і здібність чудово схоплювати все характерне й головне. Трохи згодом ця любов до природи також проявить себе в оформленні багатьох казок.

«З малих років, скільки я себе пам'ятаю, мене тягнуло до малювання. За відсутності фарб, яких я й не бачив, поки не потрапив в гімназію, і олівців, я використовував кольоровий папір: вирізав ножицями і клеїв клейстером з тіста». Дослідники творчості Нарбута стверджують, що саме це дитяче захоплення сприяло формуванню у майбутнього художника «силуетного мислення».

Перші спогади про перебування в гімназії в Нарбута не дуже приємні – замість того, щоб розпочати заняття, він захворів на кір. Та й загалом Георгій, попри старання матері, яка запрошувала допомагати їй у дошкільному вихованні дітей учителя із сусіднього села, не був на належному рівні підготовлений до навчання у гімназії, тож залишався у першому і другому класах по два роки. Серед улюблених предметів хлопчика – історія та словесність, математику він не любив, як і уроки малювання. За словами графіка, перші вчителі малювання нічого йому не дали, адже їхні методи викладання не відповідали віковим особливостям дитини.

«Весь час мого перебування в гімназії я малював фарбами й олівцем без керівників: що міг, як міг і що хотів. Мене дуже зацікавило при проходженні курсу давньослов'янської мови, як це в старовину писалися від руки книги, і я, знайшовши зразок шрифту Остромирова Євангелія, став намагатися писати по-старовинному» – напише Нарбут у своїх спогадах. – Спочатку переписав «Повчання Володимира Мономаха до своїх дітей», потім «Євангеліє від Матвія», «Пісню про Роланда» (готичним шрифтом з орнаментальними великими літерами). Це були мої перші досліді в графіку».

Відтак, коли Георгій стане ректором Художньої Академії, він також даватиме завдання своїм учням копіювати зразки шрифтів і друкарських окрас XVII, XVIII віків у збільшеному масштабі як вправи, що дисциплінують руку й око та розвивають образне мислення – про що він сам дуже добре знав із власного досвіду.

Наступним важливим та доленосним відкриттям за часів навчання у Глухові для Нарбута став щомісячний ілюстрований художній журнал «Світ мистецтва», який гімназист знайшов у Глухівській публічній бібліотеці. Орган письменників-символістів та їхнього однойменного об'єднання «Світ мистецтва» («Мир искусства») виходив у Петербурзі з 1898 по 1904 роки. Редактором, а потім і видавцем журналу був Сергій Дягілев, а з 1903-го і художник та мистецтвознавець Олександр Бенуа, який в майбутньому стане другом Георгія Нарбута.

На сторінках журналу можна було знайти відомості про своєрідне японське мистецтво, твори античності доби Відродження, репродукції творів Іллі Рєпіна, Костянтина Сомова, Валентина Серова, Івана Білібіна (першого петербурзького вчителя Нарбута. Творчість Білібіна, зокрема, широко відома ілюстраціями до казок Олександра Пушкіна – про царя Салтана, Золотого півника, Рибаків і Рибки, Івана-царевича, Жар-птиці і Сірого Вовка), Віктора та Аполінарія Васнецових, Леона Бакста та багатьох інших. Це визначало високий художньо-естетичний рівень видання. Багато чого у власному оформленні журналу пізніше було трактовано як класика «модерну».

Зрозуміло, що видання, яке на рубежі століть виявилось рупором нових віянь у мистецтві, справило на юного Нарбута дуже сильне враження. Багато перших робіт Георгія Нарбута були наслідуванням майстрів-мірискусників.

Як графік Нарбут дебютував також у Глухові на «Сільськогосподарській виставці». При ній був влаштований «художній відділ». До участі в цьому відділі був запрошений і Георгій Нарбут, де він виставив свої перші дослідження в графіці. «У тому

ж 1904 році була вперше надрукована і моя робота, на яку тепер я не можу без сорому дивитися. Це був розфарбований графічний лист – “Ікона святого Георгія Побідоносця”, видання “Громади святої Євгенії” Червоного Хреста Росії. У цьому видавництві для пропонованих до публікації малюнків було журі з великих петербурзьких художників, і мене потім дуже дивувало, як воно могло схвалити для видання такий мій “твір”» – буде згадувати Нарбут про намальовану ним конкурсну листівку «Герб міста Москви». Попри те, що Нарбут соромився цієї незрілої роботи, для істориків вона набула цінності документа, який зафіксував початковий інтерес художника до геральдики (хоч саме зображення нагадує герб дуже віддалено).

Загалом геральдикою Нарбут зацікавився рано. Зберігся лист 18-річного гімназиста до знавця історії українського лівобережного дворянства Петра Яковича Дорошенка від другого жовтня 1904 року: «Чи не можу я що-небудь дізнатися про рід “Нарбут”? Чи немає у Вас герба цього роду і чи не можна мені його змалювати? За це буду Вам дуже вдячний». Потім Георгій намалює такий герб свого роду, але то буде вже 1912 року у Санкт-Петербурзі, куди він вирушить після закінчення Глухівської гімназії і де житиме та працюватиме до 1917 року.

«Нарешті 5 червня 1906 року я мав у кишені “Атестат зрілості”, хоч і не дуже привабливий, покритий майже одними “тройками”... Восени мріяв потрапити в Північну Пальміру до своїх, близьких моєму серцю, “мирискусников”... Твори Олександра Бенуа про мистецтво вабили мене, як якесь сяйво, з рідного куточка на Глухівщині на північ... Одне мрія, інше дійсність... Ціле літо мені довелося воювати за право їхати в Петербург (батько Георгія був проти цієї ідеї)... Нарешті, після багатьох прохань, погроз і сварок я з братом вирішив поїхати до Глухова і здати на пошту прохання до Петербурзького університету... Але ось на початку серпня ми отримали повідомлення з канцелярії Петербурзького університету, що “Георгій і Володимир Нарбути зараховані студентами факультету східних мов”» – згадує

Нарбут. Вони з братом подавали прохання на «східний факультет», тому що не мали надії бути зарахованими на будь-який інший. Але згодом Георгій переведеться на філологічний факультет, на якому знайде таких, як і сам, – однодумців, одержимих мистецтвом і разом з ними створить «художній гурток».

Журнал та товариство «Світ мистецтва»

На той час, коли Нарбут переїхав до Петербурга, об'єднання «Світ мистецтва» не існувало вже два роки, видання журналу та організація ним виставок припинилися. У 1904–1910 роках більшість його членів долучилися до московського творчого товариства «Союз російських художників».

Відродження художнього об'єднання «Світ мистецтва» датується 1910 роком, тоді до нього й приєднався Нарбут. Зважаючи на те, що мірискусники та все, що вони продуктували, вплинуло на становлення митця Георгія Нарбута, варто присвятити цьому легендарному культурному явищу окремий розділ.

Об'єднання художників «Світ мистецтва» виникло у Петербурзі 1898 року та проіснувало з перервами до 1924 року. Без нього не можна уявити розвиток образотворчого мистецтва в першій чверті ХХ ст. у Росії. У мірискусників не було одного, узагальненого стилю – живописці, графіки, скульптори йшли кожен своїм шляхом, щоправда, сповідуючи однакові погляди на мету мистецтва і його роль та вагу в суспільстві. Основні риси цих поглядів висловив геній Михайла Врубеля.

Формальним ядром, основою об'єднання були Леон Бакст, Мстислав Добужинський, Євгеній Лансере, Анна Остроумова-Лебедева, Костянтин Сомов. У різний час у ньому брали участь Іван Білібін, Олександр Головін, Ігор Грабар, Костянтин Коровін, Борис Кустодієв, Микола Рерих, Валентин Сєров та інші майстри.

Початок діяльності об'єднання «Світ мистецтва» поклали вечори в будинку Олександра Бенуа, присвячені мистецтву, літературі та музиці. Людей, що збиралися там, об'єднували любов до прекрасного і впевненість у тому, що його можна знайти тільки в мистецтві, оскільки дійсність потворна. Виникнувши також як реакція на дрібнотем'я пізнього передвижництва, його повчальність та ілюстративність, мірискусники виступили проти забуття класичних

основ мистецтва, за культуру малюнка й живопису, оновлення формальної мови образотворчого мистецтва.

Особистість Сергія Павловича Дягілева (1872–1929) мала величезне значення для формування об'єднання «Світ мистецтва». Меценат і організатор виставок, а згодом – імпресаріо гастролей російської опери й балету за кордоном. Його «Російські сезони» познайомили Європу з творчістю Шаляпіна, Павлової, Карсавіної, Фокіна, Ніжинського і явили світові приклад найвищої культури поєднання в одній формі різних видів мистецтв: музики, танцю, живопису, сценографії.

На початковому етапі формування «Світу мистецтва» Дягілев влаштував виставку англійських і німецьких акварелістів у Петербурзі (1897), потім виставку російських і фінських художників (1898) у Музеї центрального училища технічного малювання барона А. Л. Штігліца. Під редакцією Дягілева видається з 1899 по 1904 роки журнал «Світ мистецтва», що складався з двох відділів: художнього та літературного. У редакційних статтях перших номерів були чітко сформульовані основні положення мірискусників про автономію мистецтва, про те, що проблеми сучасної культури – це тільки проблеми художньої форми, а головне завдання мистецтва – виховання естетичних смаків російського суспільства, насамперед через знайомство з творами світового мистецтва.

Завдяки мірискусникам по-новому було оцінено англійське й німецьке мистецтво, а відкриттям для багатьох став російський живопис XVIII ст. та архітектура петербурзького класицизму.

Для мірискусників центральним джерелом краси була особистість творця: «...він повинен нас ввести в своє царство, показати ясно, реально ті образи, які без нього закриті для нас». Тільки художник здатний дати ідеї її реальне втілення. Людська особистість являє собою концентрацію творчої сили: «Вищий прояв особистості поза всякою залежністю від того, в яку форму воно виліється, є краса людської творчості...».

Мірискусники боролися за «критику як мистецтво», проголошуючи ідеалом критика-художника, який володіє високою професійною культурою та ерудицією. Тип такого художника-критика втілював один з головних творців «Світу мистецтва» і його ідеолог Олександр Бенуа. Мірискусники влаштовували виставки. Перша з них була і єдиною міжнародною виставкою, що об'єднала, крім росіян, художників Франції, Англії, Німеччини, Італії, Бельгії, Норвегії, Фінляндії та інших країн. У ній взяли участь як петербурзькі, так і московські живописці та графіки. Але тріщина між цими двома школами – петербурзької та московської – намітилася майже з першого дня.

У березні 1903-го закрилася остання, п'ята виставка «Світу мистецтва», у грудні 1904-го вийшов останній номер журналу «Світ мистецтва». Велика частина художників перейшли до московського «Союзу російських художників», літератори – у відкритий групою Мережковського і Гіппіус журнал «Новий шлях»; московські символісти об'єдналися навколо журналу «Терези», музиканти організували «Вечори сучасної музики», Дягілєв цілком пішов у балет і театр. Останньою його значною справою в образотворчому мистецтві була грандіозна історична виставка російського живопису від іконопису до сучасності в паризькому Осінньому салоні 1906-го, експонована потім в Берліні та Венеції (1906–1907). У розділі сучасного живопису основне місце посіли мірискусники. Це був перший акт всеєвропейського визнання «Світу мистецтва».

1910 року художнє товариство «Світ мистецтва» було відновлене. Новим керівником товариства став художник Микола Рерих. У середовищі живописців тоді відбувається розмежування. Олександр Бенуа і його прихильники поривають із московським «Союзом російських художників» і виходять з цієї організації, однак вони розуміють, що вторинне об'єднання під назвою «Світ мистецтва» не має нічого спільного з першим. Бенуа із сумом констатує, що «не примирення під прапором краси стало тепер гаслом в усіх сферах життя, але запекла боротьба».

З 1917 року головою товариства став Іван Білібін, який емігрував з країни 1920 року. Формально об'єднання існувало до 1924 року: при повній відсутності цілісності, на безмежній терпимості та гнучкості позицій, примирюючи художників від Рилова до Татліна, від Грабаря до Шагала.

Друге покоління мірискусників було менш зайнято проблемами станкової картини, їх цікавила графіка, в основному книжкова, й театральнo-декоративне мистецтво – в обох сферах вони зробили справжню художню реформу. Зокрема, йдеться про Кустодієва, Судейкіна, Серебрякову, Чехоніна, Григор'єва, Яковлєва, Шуху, Мітрохіна. Був серед них і Георгій Нарбут.

Ідейним натхненником та, за висловом Андрія Бєлого, головним політиком і дипломатом оновленого «Світу мистецтва» став Олександр Миколайович Бенуа (1870–1960): живописець, графік-станковіст та ілюстратор, театральний художник, режисер, автор балетних лібрето, теоретик й історик мистецтва, музичний діяч. Як художника його характеризують стилізаторські тенденції і пристрасть до минулого (що також дуже вабило Георгія Нарбута). Звідси чітка композиція, ясна просторовість, велич і холодна строгість ритмів, протиставлення грандіозності пам'яток мистецтва та малості людських фігурок.

Мислення Бенуа – переважно мислення театального художника, який чудово знав і відчував театр. Природа сприймається Бенуа в асоціативному зв'язку з історією (види Павловська, Петергофа, Царського Села, виконані ним технікою акварелі). У серії картин з російського минулого, виконаних за замовленням московського видавництва «Кнебель» (ілюстрації до «Царського полювання»), в сценах дворянської, поміщицького життя XVIII ст., Бенуа створив інтимний образ цієї епохи, хоч і дещо театралізований.

Бенуа-ілюстратор (Пушкін, Гофман) – це також ціла сторінка в історії книжки. Ілюстрація Бенуа – оповідна. Ілюстрації до «Пікової дами» О. С. Пушкіна були радше закінченими самостійними творами;

не так «мистецтво книги», за визначенням знавця книжки мистецтвознавця Олексія Сидорова, скільки «мистецтво в книзі».

Шедевром книжкової ілюстрації стало графічне оформлення поеми Пушкіна «Мідний вершник» (1903, 1905, 1916, 1921–1922, туш і акварель, імітують кольорову гравюру на дереві). Як театральний художник Бенуа оформляв вистави «Російських сезонів» Дягілєва, з яких найзнаменитішим був балет «Петрушка» на музику Ігоря Стравінського; багато працював у Московському Художньому театрі, згодом – майже на всіх великих європейських сценах. Діяльність Бенуа – художнього критика та історика мистецтва становить цілий етап в історії мистецтвознавчої науки.

Основні проблеми книжкової графіки початку ХХ ст. розкрив у своїй творчості представник першого покоління мірискусників Євген Євгенович Лансере (1875–1946), який створив низку акварелей і літографій Петербурга. Велике місце в його історичних композиціях посідає архітектура. В його творах історична картина позбавлена фабули, але при цьому чудово відтворює образ епохи, викликає безліч історико-літературних та естетичних асоціацій. Одне з кращих створінь Лансере – 70 малюнків і акварелей до повісті Л. М. Толстого «Хаджи-Мурат» (1912–1915), які Бенуа вважав «самостійною піснею, прекрасно вплетеною в могутню музику Толстого».

У графіці Мстислава Валеріановича Добужинського (1875–1957) представлений не стільки Петербург пушкінської пори або ХVІІІ ст., скільки урбанізм майбутнього: сумне сучасне місто і сумні люди – мешканці таких міст. Художник багато працював в ілюстрації, де найкращими можна вважати його цикл малюнків тушшю до повісті «Білі ночі» Ф. М. Достоевського (1922).

Особливе місце у «Світі мистецтва» посідав Микола Костянтинович Рерих (1874–1947). Знавець філософії та етнографії Сходу, археолог, він отримав прекрасну освіту спочатку вдома, потім на юридичному та історико-філологічному факультетах Петербурзького університету, згодом в Академії мистецтв, в

майстерні Архипа Куїнджі, в студії французького художника-реаліста Фернана Кормона в Парижі. Його ріднила з мірискусниками любов до ретроспекції – тільки не XVII–XVIII ст., а язичницької слов'янської та скандинавської старовини, Стародавньої Русі.

Мірискусники створили новий тип історичної картини, портрета, пейзажу зі своїми власними стильовими ознаками (виразні стилізаторські тенденції, переважання графічних прийомів над мальовничими, чисто декоративне розуміння кольору). «Світ мистецтва» став великим естетичним рухом на зламі століть, що узаконював нові смаки й проблематику, які на найвищому професійному рівні повернули мистецтву втрачені форми книжкової графіки та театральнo-декораційного живопису, а також рухом, який створив нову художню критику.

У 1910 році за дорученням Третьяковської галереї художник-живописець та музейний діяч Ігор Грабарь запропонував Борису Кустодієву, художнику та одному з представників другої хвилі «Світу мистецтва», написати груповий портрет учасників цього товариства.

Підготовчі етюди Кустодієв писав у 1910–1916 роках: у квартирі Бенуа, в гостях у Мстислава Добужинського, а також у себе вдома на М'ясній вулиці, де всі мірискусники збиралися за столом і невимушено позували.

Між 1913 і 1916 роками він написав серію портретів членів об'єднання в змішаній техніці. Майже всі композиційні версії художника пізніше були використані в ескізі великого групового портрета, який, на превеликий жаль, так і не був написаний. Збереглася картина «Груповий портрет художників товариства “Світ мистецтва”» розмірами 52 × 89 см, що була написана Кустодієвим олією на полотні, яка, як і етюди, зберігається в Державному Російському музеї в Санкт-Петербурзі.

На портреті зліва направо зображені: Ігор Грабарь, Микола Рерих, Євген Лансере, Борис Кустодієв, Іван Білібін, Анна Остроумова-Лебедева, Олександр Бенуа, Георгій Нарбут, Кузьма Петров-Водкін,

Микола Міліоті, Костянтин Сомов, Мстислав Добужинський. Справа внизу підпис: «Б. Кустодієв / 1916–1920».

Кожен зображений на цьому портреті – яскрава особистість, зі своїм особливим виразом обличчя і виразною позою. Картина змальовує збори художників в невимушеній, але вишуканій обстановці вітальні квартири Добужинського. Грабар сидить на чолі столу і, тримаючи в руках розкриту книжку, вслухається в загальну бесіду. Поруч з ним занурений у свої думи стриманий мудрець Рерих. Праворуч від Грабаря, спиною до глядача, сидить сам Кустодієв, який розмовляє з Остроумовою-Лебедевою, що повернулася до автора картини. Біля Остроумової-Лебедевої – Петров-Водкін, експансивно встав зі свого місця й ніби поривається щось сказати.

З протилежного боку столу, там, де розташувалися Добужинський, Сомов і Міліоті – центр бесіди. До неї дослухаються Бенуа й Лансере. За спиною Бенуа стоять Білібін, який піднявся з чаркою, бажаючи яким-небудь жартом привернути увагу своїх колег і наш герой Георгій Нарбут в образі лондонського денді – у фрак, жилетці, білій сорочці, при краватці та з цигаркою в руці...

Чи міг подумати Нарбут за часів свого навчання в Глухівській гімназії, коли з таким захватом передивлявся кожен номер «Світу мистецтва», що прийде час, і він стане одним з героїв картини Кустодієва? Картина, яка стала тоді безпрецедентним художнім проєктом – груповий портрет колег-однодумців, великих художників початку XX ст.

Петербурзький період

У 1906 році Георгій Нарбут стає студентом Петербурзького університету. Вечорами Єгор (так Нарбута називали у Петербурзі) з іншими студентами збиралися у вільній аудиторії свого факультету й працювали: найбільше малювали фарбами або олівцем «натуру». А вже за місяць організували там виставку своїх робіт та запросили на неї визнаних митців мірискусників – Олександра Бенуа, Анну Остроумову, Євгенія Лансере, Костянтина Сомова, Мстислава Добужинського, Івана Бібіліна.

Слід зазначити, що з 1904 року видання журналу та виставки «Світу мистецтва» припинилися, офіційно об'єднання не існувало, але «група Бенуа», увійшовши до складу «Союзу російських художників», зберігала свою відособленість і згуртованість. Саме 1906-го ця група вирішила поцікавитися проблемами навчання молодих художників. Ось чому майстри, яких запросили студенти, не тільки відвідали виставку, а й пообіцяли вести заняття в їхній самодіяльній студії. Свого часу Бенуа взагалі вважав академічну освіту зайвою. «Облиш бути школярем, старанно й довірливо слухаючи те, що говорять йому недотепи-вчителя. Маєш бути художником і вчитися на самому мистецтві!» – писав він в 1895 році до Лансере.

«Почав ходити до університету... Перевівся відразу ж зі східного факультету на філологічний і думав як слід взятися за науки, але мене тягнуло до мистецтва, тягнуло до художників... Незабаром серед своїх колег по факультету я знайшов кілька таких самих, як і я, хто нудьгував без мистецтва. Серед цієї молоді зараз пам'ятаю прізвища П. Філатов, Н. П. Сичов, Лех... Ми і були засновниками «художнього гуртка» в університеті. (Тоді одночасно там було започатковано і літературний гурток «Гурток молодих», на вечорах якого виступало чимало відомих згодом російських поетів і письменників)», – розповідає про початок свого студентського життя

в Петербурзі Нарбут. До літературного «Гуртка молодих» увійшов і брат Георгія – Володимир Нарбут.

Саме тоді Георгій Нарбут познайомився з видатним російським графіком Іваном Яковичем Білібіним, чиїми творами він так захоплювався у Глухові. Відбулося воно по-юнацьки легко: в один з вечорів Єгор зібрав свої роботи й пішов до майстра, щоб попросити його оцінити їх. Художник спочатку кепкував з Нарбута, критикував окремі деталі в його роботах, але потім щось у них роздивився, навіть захопився деякими, щось порадив, а дізнавшись про скрутне становище студента в Пітері – запропонував оселитися в його квартирі за невелику плату (погодивши перед тим це питання зі своєю першою дружиною – художницею Марією Чемберс). Зрозуміло, молодий графік погодився.

«В один із вечорів, які в туманному Петербурзі восени так рано починаються, – згадував Нарбут, – я з душевним трепетом і тривогою пішов до майстра (І. Я. Білібін) з метою поговорити з ним і показати йому для критики свої роботи. Він прийняв мене спочатку не без глузування, запитавши, чи не з першого слова – “Ви малорос?”, але потім ми якось розговорилися, він подивився мої малюнки, давав деякі поради». З того часу Нарбут оселився у Білібіна, відвідував його заняття, а також ще одного видатного художника та графіка Мстислава Добужинського – свого майбутнього друга.

«Тоді майбутній мій милий друг Георгій Іванович був сором'язливим і незграбним юнаком, добродушно віджартовувався від кумедних причіпок Білібіна, який грав роль суворого ментора і, здається, почав з того, що по першому випадку вилаяв його за старання йому наслідування. Незважаючи на напівжартівливі відносини, безсумнівно, під впливом Білібіна Нарбут став вивчати “першоджерела”. Здається, Білібін вселив йому серйозний інтерес до Дюрера і майстрів дерев'яної гравюри, і відомий період у творчості Нарбута відбив його захоплення малими майстрами й середньовіччям, що почався, мабуть, уже тут» – так згадуватиме ті події Добужинський.

З часом Нарбут став бувати у багатьох з його друзів. Зрозуміло, що ці знайомства збагачували юного митця новим досвідом, він багато чого навчився у своїх учителів. Спілкування з Олександром Бенуа, вивчення його колекцій були для Георгія найкращою школою. А робота поруч з Білібінім давала змогу пізнавати таємниці майстерності у найдрібніших деталях.

Залишилися спогади Нарбута про те, як вони взаємодіяли: «Життя моє у Білібіна мені дуже подобалося й принесло величезну користь. Не буди його учнем, я фактично в нього навчався. Коли він працював у себе в майстерні, то майже завжди кликав і мене «за компанію» за свій стіл малювати (коли Нарбут стане ректором Української Академії мистецтв, то також кликатиме своїх учнів працювати за одним столом). Він же дістав мені й заробіток: за його протекцією видавець газети «Руское Читання» купив у мене для видання ілюстрації (зроблені ще в Глухові) до казок «Снігуронька» і «Горшеня», а потім замовив мені кілька графічних робіт (обкладинку, малюнки загадок і кінцівки) для свого журналу...».

Певний час він справді копіював стиль Білібіна, на що митець реагував не дуже схвально та все одно протегував Нарбуту. Восени 1906 року Білібін надав Нарбуту рекомендаційного листа до Миколи Рериха, який очолював школу Товариства заохочення мистецтв. У листі, зокрема, йшлося: «Цей Нарбут зняв у мене одну кімнату. Я познайомився з ним тільки нещодавно. Як на мене, він дуже здібний хлопець, але поки (по юності) абсолютно без індивідуальності. Він наслідує моїм першим казкам, від яких я сам давно відмовився, і не може ще, здається, зрозуміти, наскільки вони не те, чим вони повинні були б бути. Я весь час кажу йому, щоб він шукав себе... Він не вміє малювати і хоче вступити до Вашої школи. Мені здається, що це добре. Нехай малює».

Прийде час і Білібін скаже про Єгора: «Нарбут – величезний, майже безмежного розміру талант!».

Саме Білібін порекомендував молодого художника відомому видавцю Кнебелю, знайомство та співпраця з яким відкриють для

Нарбута широкі горизонти в його творчій діяльності (Кнебель замовить у Нарбута оформлення більшої частини відомих ілюстрацій для дитячих книжок).

Нарбут швидко став своїм у колі «Світу мистецтва» – з ним уже на рівних спілкувалися Микола Рерих, Євген Лансере, Мстислав Добужинський.

Його смак та майстерність прогресували надзвичайно швидко, і за якихось три роки Нарбут став сучасним майстром. Він дуже швидко засвоїв і сприйняв те, що називається стилем, що дається тільки особливим внутрішнім чуттям, чого не можна навчити. Крім цього, Нарбут мав ще й свій особистий стиль в одязі. Він епатував оточення костюмами в стилі 1820-х років, які замовляв за власними ескізами. Художник відпустив бакенбарди та зачісував на скронях волосся, як це робили колись лондонські денді.

Наприкінці 1907 року для удосконалення художньої майстерності Георгій Нарбут почав відвідувати приватну студію Єлизавети Званцевої, учениці Рєпіна та Чистякова, де викладали Мстислав Добужинський та Леон Бакст – студію також називали «Школа Бакста та Добужинского». «У мене зберігся лист Нарбута, де він невпевнено радився зі мною, поступати йому чи ні в школу, врешті-решт він поступив, але пробув там недовго. Я зовсім не пам'ятаю його малюнків, залишилося тільки враження, що він дуже старався і нічого «не виходило». Це характерно для нього: чудовий рисувальник і винахідливий художник – він “не вмів” малювати з натури» – згадує старання молодого Нарбута Мстислав Добужинський.

Саме Добужинський, який сам з дитинства займався графікою, порадив Нарбуту поступати до студії Симона Холлоші у Мюнхені, куди Нарбут поїхав для свого подальшого професійного удосконалення.

«На початку 1910 року він вирішив їхати до Мюнхена. Що його потягнуло саме туди, мені не ясно, може бути, саме той же культ Дюрера і німецьких старих майстрів гравюри. З Мюнхена він питав

моєї поради, куди поступити. Я йому порадив школу Холлоші, в якого і сам навчався за десять років до цього і до якого зберіг назавжди подяку, як до надзвичайно талановитого і розумного керівника. Він так і вчинив і, мабуть, був задоволений, але знову ж таки я не знаю його тамтешніх шкільних робіт. Я думаю, Мюнхен був для нього, головним чином, важливий в сенсі знайомства з музеями і взагалі з мистецьким життям» – веде далі розповідь Добужинський.

У Німеччині в цей час мистецтво графіки досягло певного розквіту. У галузі книжкового оформлення там працювало багато художників, видавалося чимало художніх журналів. На високому рівні була й друкарська справа. Мюнхен тоді вважався одним із центрів художнього життя Європи. Тут Нарбут познайомився з видатним німецьким графіком Юліусом Діцем. Він відвідував музеї, де побачив оригінальні роботи Альбрехта Дюрера – класика світової графіки. Тут його дедалі більш захоплюють стиль ампір, геральдика та українська старовина, що пізніше проявилися в художніх особливостях, формуванні власних поглядів на творчий метод у графіці.

Заняття у школі професора Холлоші починалися о 9 годині ранку й закінчувалися о 8 вечора з перервами. Невелика майстерня розміщувалася в мансарді. Тут займалося близько шістдесяти художників різних країн. Панівною мовою була німецька. Холлоші, пристрасний любитель музики, часто в перервах між заняттями грав на флейті або віолончелі. Малювали на заняттях голову натурника й оголену модель. Холлоші ставив відразу живу натуру. Однак, попри цікаві заняття, насичене культурне життя, зокрема, мистецьке, настрої у завжди охочого до жартів Нарбута був аж ніяк не веселий. Навколо багато цікавого, але чужого.

«На час його перебування в Мюнхені стався один випадок, який показав його гарячність, трохи наївну чесність і товариське почуття, про що буде незайве, мені здається, згадати, – розповідає про чесноти Нарбута Мстислав Добужинський. – В Simplizissimus'e з'явився малюнок одного дуже відомого німецького художника, який

на диво близько повторює один малюнок, надрукований в “Жупелі” (мені досі незрозумілий цей казус)». Йдеться про сатиричний Пітерський журнал «Жупель», що видавався товариством Р. Голик і А. Волберг в 1905–1906 роках. Всього вийшло три номери – обкладинку другого номера створював Білібін, а третього – Добужинський. Усі номери були конфісковані й знищені згідно з постановою суду. Відомості про конфіскацію першого номера з’явилися вже у другому: «за образу Величності». Видання припинило виходити. У журналі брали участь: Горький, Бунін, Купрін, Анисфельд, Білібін, Добужинський, Лансере, Сєров та інші тогочасні талановиті митці.

У другому номері журналу вперше були представлені антимонархічні карикатури Білібіна. «Нарбут – вів далі Добужинський, – надзвичайно гаряче реагував, збирався зробити скандал, дуже клопотав там і ворушив, і великих труднощів завдало відговорити його не піднімати цю історію. Такі несподівані спалахи темпераменту в зазвичай повільного, іноді дуже добродушного Нарбута бували нерідко. Коли він обурювався чимось, особливо нездарністю, то втрачав самовладання, смішно лаявся і невміло язував».

Єгор сумував за петербурзькими друзями-художниками. «Хоч у мене тут є досить порядно знайомих і німців, і росіян, – писав він через місяць додому, – але все-таки нуднувато...». Він миттєво реагував на все, що завдавало болю, навіть легкого смутку. Похмурим настроєм та символізмом (який явно з’явився у художника під впливом мюнхенської культурної атмосфери) позначена космічна фантазія художника «Пейзаж з кометою», що була створена ним у Мюнхені. Холодне світло комети Галлея розтинає темінь неба й забарвлює якоюсь неживою, потойбічною блідістю не зовсім зрозумілий пейзаж. Навколо – безлюддя, стояча чорна вода, руїни. Їхня нерухомість лякає, викликає невимовну тугу. Під кінець третього місяця, в листі до Бенуа від 27 квітня 1910 року Нарбут скаржився: «Доводиться мені на Великдень сидіти одному. Туга

смертна, німці набридли. Подумую вже, як би відправитися куди-небудь в інше місце...» Незабаром художник покинув Мюнхен і повернувся до Петербурга.

Після повернення з-за кордону Нарбут сам став членом мистецького об'єднання «Світ мистецтва» та з радістю продовжив роботу над дитячими книжками Кнебеля. Він завершив розпочаті наприкінці 1909 року ілюстрації до казок «Теремок», «Мизгирь» і «Як миші kota ховали» (дві перші вийшли під однією обкладинкою в 1910 році), а також ілюстрував збірку російських народних пісень і частівок «Танцюй Матвій, не шкодуй личаків». 1911 року Нарбут реалізував свій задум – серію книжок, дійовими особами яких були іграшки – під однойменною назвою «Іграшки». У цьому ж році працював над ілюстраціями до байок Івана Крилова. Перша криловська книжка «Три байки Крилова» була створена та побачила світ майже одночасно з «Іграшками». Паралельно Нарбут працює над оформленням казок Ганса Християна Андерсена. Всього за 1911–1913 роки Нарбут оформив і проілюстрував чотири казки Андерсена, дві з яких – «Соловей» і «Стрибун» вийшли відповідно в 1912 і 1913 роках, а дві інші – «Олов'яний солдатик» і «Старий вуличний ліхтар», на жаль, так і не були видані.

У 1912 році вийшли ще дві книжки байок – «Крилов. Байки» і «1812 у байках Крилова», ілюстрації до яких було побудовано на силуетах. У цьому жанрі Нарбут виявляє глибоке знання законів силуету, майстерно будує сцени, вдало виводить предметний антураж, що остаточно зміцнило його репутацію як великого майстра з тонким смаком і власною манерою.

Першою масштабною геральдичною роботою Георгія Нарбута у петербурзький період став «Малоросійський Гербовник», – видання, створене істориком, геральдистом і генеалогом Владиславом Лукомским та Вадимом Модзалевським, істориком, археографом, архівістом, генеалогом та близьким другом Нарбута.

Робота над складанням «Гербовника» почалася ще 1911 року. Тут Нарбут виконав прикраси книжки «Чернігівський герб, герб гетьмана

графа Кирила Розумовського» (за сучасним малюнком) і 159 малюнків самобутніх українських гербів, знайдених укладачами «Гербовника» в різних архівних та музейних джерелах і перемальовані Нарбутом в одноманітний вигаданий ним картуш.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.

